

B. 1890 IV. 16

Bl. 1890. IV. 16.

2. 1890

n. 27

„WAAROM DE MINISTER KEUCHENIUS VIEL”

(EEN STEM UIT INDIE)

DOOR

P. A. DAUM,

Redacteur van het Bataviaasch Nieuwsblad

BATAVIA
G. KOLFF & Co.
1890

Erratum. Op nevensstaand titelblad komt voor, geheel
onduidelijk, 1889; dit moet zijn 1890.

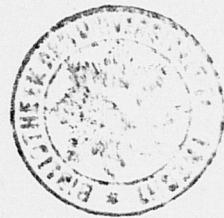
„WAAROM DE MINISTER KEUCHENIUS VIEL”

(EEN STEM UIT INDIE)

DOOR

P. A. DAUM,

Redacteur van het Bataviaasch Nieuwsblad

BATAVIA
G. KOLFF & Co.
1889

Het artikel „Waarom de Minister Keuchenius viel”, werd den 5n Februari door mij geschreven in het *Bataviaasch Nieuwsblad*; daags te voren was in Indië een telegram ontvangen, het aftreden van den Minister van Koloniën Mr. L. W. C. Keuchenius vermeldend, zoodat de loop der debatten in de Eerste Kamer welke rechtstreeks dat aftreden voorafgingen, mij geheel onbekend was.

Afgescheiden van mijn denkbeelden over de nederlandsche politieke toestanden en verhoudingen, heb ik het optreden van den heer Keuchenius, als Minister van Koloniën, destijds in het belang der nederlandsche koloniën met vreugde begroet. Voor Indië verwachtte ik veel van hetgeen Indië noodig heeft, om naar zuiverder grondslagen bestuurd te kunnen worden.

Hoezeer ook met velen in die verwachting teleur gesteld, — stond thans één overweging bij mij op den voorgrond, die n. l. dat de politieke persoonlijkheid van den heer Keuchenius en de omstandigheden, waaronder hij in het openbaar als Minister van Koloniën optrad, een billijke en onpartijdige beoordeelin eischten.

Van zijn tegenstanders in Nederland was die moeilijk te verwachten; van zijn geestverwanten aldaar moest elke rechtvaardiging of wat daarop neerkomt, leiden tot verdachtmaking.

Het kwam mij daarom voor, dat het zijn nut kon hebben — ook met het oog op de a. s. verkiezingen voor de Staten Generaal — aan mijn kort geschrift in Nederland eenige openbaarheid te geven.

P. A. DAUM.

WAAROM DE MINISTER KEUCHENIUS VIEL.

(EEN STEM UIT INDIE)

DOOR

P. A. DAUM,

Redacteur van het Bataviaasch Nieuwsblad.

De klachten over het weinige, dat op politiek gebied in Nederland tot stand kwam in het jaar 1889, betroffen niet enkel het beleid van den Minister van Koloniën. De geschiedenis van het tegenwoordig Kabinet is van zoo recenten datum, en de klachten zijn zoo algemeen geweest in de organen van verschillende partijen, dat het overbodig mag heeten door aanha'lingen of citaten het bewijs te leveren, dat die wel verre van enkel den heer Keuchenius te raken, neêrkwamen op het Ministerie in zijn geheel.

Een conciliante schoolwetsherziening, hoofdzakelijk draaiende om het vraagstuk van subsidie voor het bijzonder onderwijs, een wetsontwerp tot regeling van den boterhandel, — ziedaar bijna de geheele actie van het Kabinet-Mackay, waarbij nog een regeling van den kinderarbeid mag gevoegd worden.

Overigens niets. Noch op militair of maritiem gebied, noch op dat van financiën, noch op dat van het kiesrecht, of naar welke zijde men ook het oog wendt, kwam iets tot stand.

En terwijl werkelijk in Nederland zelf een ontzaglijk ar-

beidsveld braak lag, bleek het Ministerie niet in staat de spade krachtig in den grond te drijven.

De Minister van Koloniën, de heer Keuchenius, ging hierin samen met zijn collega's, en waarmerkte van zijn kant de solidariteit van het Kabinet, door zich, evenals de ambtgenooten met wie hij was opgetreden, van elke politieke daad van aanbelang te onthouden; door in den geest van het Kabinet-Mackay van elk voorstel of wetsontwerp van eenigszins ingrijpenden aard af te zien.

Het zoo van alle zijden beschouwd Atjeh-vraagstuk trachtte hij commissoriaal te maken, welke poging afstuitte op een personenquaestie van weinig beduidenden oorsprong; de zaak der gouvernements-koffiecultuur bracht hij mede in commissie, hetgeen tot een zeer „deskundig” maar weinig bevredigend rapport leidde, waarvan naar mijn meening geen belangrijke gevolgen zijn te voorzien.

Verder niets (*)

Dat men dit in Indië dezen Minister kwalijk nam, lag voor de hand. Als nederlandsch staatsman was hij de eenige, waarvan men voor Indië iets afdoends meende te mogen verwachten, tot wijziging van het verouderd, achterlijk en verderfelijk stelsel van bestuur, waaronder de nederlandsche koloniën gebukt gaan. Die verwachting had een dubbelen grond. Zij wortelde en in hetgeen omtrent den politieken persoon van den heer Keuchenius uit zijn optreden in de Tweede Kamer bekend was, en in de open principes der staatkundige partij, waartoe hij behoorde. De nieuwe Minister belichaamde als het ware in het Opperbestuur in Nederland de meeste beginselen op koloniaal politiek gebied, waar-

(*) Dit slaat natuurlijk alleen op hetgeen in openbare behandeling kwam. Indien ik wel ben ingelicht, heeft de Minister Keuchenius verscheiden belangrijke onderwerpen ter hand genomen, uitgewerkt en om advies naar Indië gezonden, waar ze, bij zijn aftreden, meer in het bijzonder bij een tweetal departementen van Algemeen Bestuur, nog aanhangig waren.

voor hier reeds zulk een reeks van jaren vruchteloos was gestreden. (*) En toen later bleek, dat de heer Kenchenius, wat dit betreft, in hoofdzaak niet meer was of wezen kon, dan de anderen vóór hem waren geweest; toen de hoekige, consequente politicus van gister in den vijzel der regeeringspartij werd omgestampt in een Minister van plooibare inactiviteit, — toen rees hier in Indië een billijke klacht, die zich omzette in een ernstig verwijt. Dat was recht.

Doch wat hier tegelijk groote verbazing wekte, was de houding zijner tegenpartij in Nederland, zoo in als buiten de Kamer. Wel schreven de organen dier partij in het algemeen met geringschatting over de „werkloosheid” van het Kabinet Mackay, doch zij erkenden met zooveel woorden, dat het gedwongen was veel water te doen in zijn wijn. Men had de gematigdheid geprezen van het wetsontwerp op het Lager Onderwijs; men zag, dat ondanks die gematigdheid de Regeering bij de behandeling een half jaar later tot nog meer te krijgen was. Men gebruikte de „werkloosheid” van het Kabinet nu en dan als politiek wapen en om invloed uit te oefenen op besluitelooze Kamerleden of voor te bereiden op de kiezers, maar men heeft er blijkbaar geen oogmerk ernstig aan gedacht het Kabinet te doen vallen dáárom. En toch wegen de nederlandsche belangen in Nederland het zwaarst. De belangstelling in indische aangelegenheden kan daarbij in geen vergelijking komen.

Voor hen die in Nederland wonen, en daar of de toestanden altijd hebben waargenomen gelijk die zijn, of er na terugkeer uit Indië wederom eenige jaren in mêegeleefd hebben, — treedt het besef van de waarde en het recht der indische belangen maar al te vaak op den achtergrond, en daarentegen dringt

(*) Het mag hier overbodig heeten die beginselen uiteen te zetten, daar gelaten, dat zij bekend genoeg zijn, vermeen ik te mogen verwijzen, naar mijn door dr. Wijnmalen in Nederland als brochure uitgegeven artikelen: „Wat staat ons te wachten?”

zich op den voorgrond het gevoel, dat men toch eigenlijk gerechtigd is van zulke schoone koloniën voordeel te behalen, en men ze metterdaad alleen heeft, ten dienste van het rechtstreeksch belang des lands.

Waar dit begrip domineert — en dat doet het bij verreweg de groote menigte van elken stand en richting in Nederland —, daar ligt de conclusie voor de hand, dat als de „werkloosheid” van het gansche stel nederlandsche ministers in noch buiten de Volksvertegenwoordiging aanleiding gaf tot pogingen om het van de baan te dringen, — dit wel in de allerlaatste plaats het geval moest zijn ten opzichte van een Minister van Koloniën, die geen ingrijpende maatregelen beraamde en voorstelde op het gebied der koloniale politiek.

Naar zulke maatregelen is in Nederland zelf nimmer ernstig vraag geweest. De liberale partij liet de belangrijke wijzigingen, die zij overeenkomstig haar politiek program had moeten invoeren, als regeeringspartij rusten; tijdens de periode van het „doode punt” met een Kabinet van zaken deed zij geen enkele poging om iets in dien zin uit te lokken.

De indische belangen dienden hoofdzakelijk slechts gelijk de stok, die altijd te vinden is, wanneer men een hond wil slaan; als zoodanig werden zij nu het laatst gebezigd tegen den heer Keuchenius.

Het is waar, dat hij zeer laat kwam met zijn begrooting in de Eerste Kamer. Hoe kundig de heer Keuchenius ook moge zijn, — hij is geen handig en vlug werkman op de bureaux. Zijn bureaucratische eigenschappen hebben, naar ons uit den Haag werd geschreven, ook de klasse van ambtenaren tegen hem in het harnas gejaagd; zij zijn geen staatslieden, dat is zoo, maar hun invloed is niettemin groot en er bestaat een ontwikkeld *esprit de corps* in menig opzicht. Wanneer de heer Keuchenius zijn stukken van zijn disposities voorzien naar de bureaux zond, maakten de ambtenaren de voorstellen, beschikkingen, antwoor-

den enz. gereed, die er het gevolg van moesten zijn. De minuten kwamen terug zoodanig krioelend van renvooien, en zoo zwart van doorhalingen, dat een geheele omwerking onvermijdelijk was; en als de minuten nogmaals naar het Kabinet van den Minister gingen om geparafeerd te worden, dan kwamen zij veelal terug, zooals zij de eerste maal teruggekomen waren. Ieder een beseft hoe onaangenaam dienen het was onder zulk een Hoofd van Departement; hoe ontmoedigend en ontstemmend dat op de chefs der afdeelingen en het verder ambtspersoneel heeft gewerkt; hoe zij een „hèkel” kregen aan dezen Minister, en hoe de gansche ambtelijke wereld, dieper het onaangename van dit binnenkantsche feit gevoelend, dan wat ook op politiek gebied, den heer Keuchenius *en horreur* had.

In de Eerste Kamer, nu, was het de heer Muller, die tegenover den Minister van Koloniën den stok het eerst hanteerde. Moed was daartoe niet noodig. Zijn optreden droeg niet het karakter van dat van den heer Keuchenius in 1866 of van dat van den heer Van Rees tegenover den Minister Van Goltstein dertien jaren later.

Het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs was in den geest waarin de heer Muller sprak, vooraf gegaan; het liet door een groot aantal leden een „eerste grief” formuleeren:

„Een eerste grief tegen 's Ministers houding betrof zijn onvruchtbaarheid als hervormer van Indische toestanden. Men bracht zich te binnen, hoe de Minister, oud Secretaris Generaal van het Departement van Koloniën, oud lid van den Raad van Nederlandsch Indië en van de Tweede Kamer, bewezen had toegerust te zijn met een groote mate van kennis omtrent onze Indische bezittingen, hoe hij in zijn laatste qualiteit op tal van hervormingen had aangedrongen en iederen Minister van Koloniën, van welke richting ook, fel bestreden had en meedoogenloos gecritiseerd. Van zulk een man was men gerechtigd veel te verwachten en vooral, dat hij zijn vele woorden van vroeger tot daden zou maken, toen hij, als hoofd van het Departement van Koloniën, zitting nam in een Ministerie, dat in het in de openingsrede van 1 Mei 1888 medegedeelde programma van werkzaamheden waarlijk niet karig was in de aankondiging van

plannen, waarvan de uitvoering ten bate zou strekken van Indië. De Volksvertegenwoordiging in hare beide takken ontving den Minister met welwillendheid en toen zij ten vorigen jare den Minister interpelleerde over de vervulling van hetgeen door hem was beloofd, en hij zich op den korten tijd, die verloopen was sedert hij het bewind had aanvaard, beriep, legde zij zich bij dit antwoord neder en verbeidde belangstellend hetgeen een niet ver verwijderde toekomst, naar men grond had te verwachten, aanbren- gen zou.

„Sedert is er een jaar verstreken en waar zijn thans de vruchten van 's Ministers werkzaamheid? Het antwoord kan niet anders dan een betuiging van teleurstelling zijn. De Minister verdiept zich in bespie- gelingen, maar hetgeen hij volbracht heeft is luttel en dat weinige gaf zoo als nader wordt aangetoond, tot ernstige bedenkingen aanleiding.”

Wij hebben reeds aangetoond, dat de liberale partij — en daartoe alleen kan het „groot aantal” uit het Voorloopig Verslag hebben behoord — het recht miste den Minister in het bijzonder zijn onvruchtbaarheid te verwijten. Zij had geen verwachtingen te putten uit den persoon van een tegenstan- der. Vooral geen verwachtingen, waaraan zij zelf verzuimde te beantwoorden, toen dat in een twintig maal langere pe- riode, dan die den Minister gegund was, haar recht en haar plicht was.

In het algemeen genomen waren gedurende de laatste vijf en twintig jaren op de achtereenvolgende nederlandsche Kabinet- ten, wat gewichtige staatkundige maatregelen in het belang des lands betreft, de vier p's van Mr. Praed (*) van toepassing:

To promise, pause, prepare, postpone
And end bij letting things alone;
In short, to earn the people's pay
Bij doing nothing every day.

Toch werd nimmer, voor zoover mij bekend, een Minister in het nederlandsche parlement ten val gebracht om hetgeen hij *naliet* te doen, terwijl in dit nalaten juist altijd de grootste te-

(*) W. E. Gladstone. *The Melbourne Government.*

kortkoming heeft gelegen, ook op het gebied der zuiver nederlandsche staatkunde, van elken Minister van eenige beteekenis.

Het argument tegen den heer Keuchenius van liberale zijde aangevoerd hetzij in, dan wel buiten de Kamer, valt *als zoodanig*, (want van indisch standpunt is het juist) niet anders te qualificeeren, dan als onwaardig en valsch.

Zoo dit geldt voor het Voorloopig Verslag, — het doet dat evenzeer voor 't betoog van den heer Muller, die in de Eerste Kamer den strijd aldus inleidde:

„Mijnheer de Voorzitter! Ik zal de Vergadering niet lang ophouden. De klok wijst aan dat van de vier dagen die ons van dit jaar nog resten, deze dag reeds voor meer dan de helft verstreken is. Toch moet de uitslag onzer overwegingen omtrent deze wet, krachtens den constitutioneelen eisch, vóór het einde van het jaar in onze verasgelegen Oost-Indische bezittingen bekend zijn. Zoo wordt de Eerste Kamer andermaal gedreven tot een haastige behandeling van een wet, zoo gewichtig van beteekenis als de begrooting van Nederlandsch Indië, waarmede thans in ontvangst en uitgaaf de kleinigheid van ruim 272 millioen gemoeid is.

„Mij is het vaak voorgekomen, dat zulk een behandeling niet in goede harmonie was met de uitnemende gedachte die ten grondslag ligt aan de gelukkige bepaling, dat de begrooting van Indië bij de wet moet worden vastgesteld.

„Ditmaal echter verkeerden wij in gelukkige omstandigheden daaromtrent. Blijkens het Verslag der Commissie van Rapporteurs toch betreffen de opmerkingen, in de afdeelingen gemaakt, niet direct de *cijfers* van de begrooting, maar golden alle overwegingen het *politiek beleid* van den Minister.

„Waar wij nu binnekort het voorrecht hopen te hebben om Zijne Excellentie den Minister van Koloniën andermaal in deze Vergadering te ontmoeten ter behandeling van hoofdstuk X der Staatsbegrooting, daar komt het mij met alle bescheidenheid voor — en wanneer ik op het woord „mij” druk, kan ik er bijvoegen, dat ik weet, hier de gedachte uit te drukken van een zeer groot aantal mijner geachte medeleden, — laat ik dus zeggen: daar komt het ons verstandig voor, ditmaal geen politiek debat over Nederlandsch Indië te houden, maar dit uit te stellen tot de behandeling van genoemd hoofdstuk, en om dus heden de administratieve cijfers van deze begrooting zonder meer te voteeren en Zijne Excellentie

alzoo in de gelegenheid te stellen om van de aanneming dezer begrooting aan den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië spoedig kennis te geven."

Zonder discussie, zonder hoofdelijke stemming werden daarop de vier hoofdstukken der indische begrooting aangenomen. De indische begrooting voor 1890 stond van dat oogenblik buiten de zaak. Zij was erdoor, onherroepelijk.

De dienst, welke men haar in de Eerste Kamer toch nog verder heeft laten doen, als hoofdstuk X der Staatsbegrooting, behoort volkomen bij den bedenkelijken aard van het dienstbetoon.

Zooeven is door mij gesproken van den „strijd”, doch dat was alleen *par manière de dire*. Voor de Eerste Kamer was het alleen de vraag of men, ja dan neen, den Minister zou afmaken, door hem dood te stemmen; met 36 stemmen der tegenpartij tegen 14 van eigen combinatie was de uitslag vooraf vrij zeker, en zoo men zich over iets mag verwonderen, — tenzij men met afgesproken werk had te doen — is het 't feit, dat de nederlaag van den Minister slechts voortkwam uit de helft plus één, daar volgens een telegram, dat Reuter ons door een verzuim niet te bekwamer tijd toezond, bleek, dat de stemming in de Eerste Kamer sloot met een meerderheid van een enkele stem; het kan zijn, dat de verdeeldheid onder de liberalen, die bij de herziening der wet op het Lager Onderwijs bleek, tegenover den Minister van Koloniën in de Eerste Kamer nawerkte, dan wel dat de ongewisheid der uitkomst bij een eventueele Kamer-ontbinding, sommige fractiën heeft teruggehouden.

Daar het nu naar logische redeneering niet mogelijk is, dat den heer Keuchenius in de Eerste Kamer de kool werd gestoofd, omdat hij niet met kracht optrad als koloniaal hervormer, en dit als niet meer dan een voorwendsel valte beschouwen, rijst vanzelf de vraag: waarom dan?

En het antwoord ligt voor de hand: De heer Keuchenius is gevallen om zijn openbaar als minister zoo in de Kamer als in zijn Ministerie beleden en op den voorgrond gesteld

calvinisme. De liberalen, die op enkele uitzonderingen na, niet-geloovers zijn, *kunnen* het niet verdragen, dat er van de groene tafel gepredikt wordt; uit den mond van een minister des Konings willen zij niet in 's lands politieke vergaderingen hooren van het „Koninkrijk Gods” en „Onzen Heere Jezus Christus”. De andere Ministers hebben zich daarvan onthouden; maar de heer Keuchenius, die het niet laten *kon* en niet laten *wilde*, begon er telkens over. Dàt was voor de liberalen te veel, en al zou de onderste steen zijn boven gekomen, zij zouden het op den duur niet hebben *kunnen* en *willen* verdragen.

Het was ook bijna onvermijdelijk, dat op deze eigenschap de homogeniteit van het Kabinet gevaar moest loopen te stranden. Hoezeer de katholieke partij voortkomt uit en wortelt in den christelijken godsdienst, — *in partibus infidelium* is de geest der accomodatie vaardig over haar politiek; daar laat zij bij openbare aangelegenheden den godsdienst er zooveel doenlijk buiten; daar kan zij, als in casu, met een andere religieuze staatspartij samengaan, zelfs een gecombineerde regeeringspartij ermêe vormen; maar gezamenlijk zitting nemen in een Ministerie met een staatsman, die van de banken, waarop goed-katholieke ministers zitten, telkens de leer van het orthodoxsch-protestantisme luid laat wêerklinken, — dat *moet* de katholieke partij te machtig wezen, en ongetwijfeld mag men het antwoord zoeken op de vraag, waarom bij den yal van den Minister Keuchenius het Ministerie zich niet homogeen heeft verklaard, in de omstandigheid, dat de heer Schaepman de heeren Mackay en De Savornin Lohman aan het verstand heeft gebracht, dat men om de politieke combinatie te sauveeren, den heer Keuchenius moest loslaten.

Er zal door de tegenstanders van den heer Keuchenius worden betoogd — zonder eenigen goeden grond overigens, doch ter rechtyaardiging eener handeling, welke ik uit een

politiek oogpunt niet aarzel infaam te noemen—, dat men alles van den Minister zou voorbij zijn gegaan, had men slechts gemeend van hem een oplossing te mogen verwachten der hangende koloniale vraagstukken. Het is echter niet mogelijk daarmede ook slechts den schijn te redden. Of heeft men zulke verwachtingen wellicht van den Minister van Oorlog ter zake van 's lands defensie, dan wel van dien van Financiën wat een zoo dringend noodige herziening van het Rijksbelastingstelsel aangaat?

Voor de liberalen, zoowel als voor de regeeringspartij leidde onder de gegeven omstandigheden de eenige weg om zich van den heer Keuchenius te ontslaan, via de Eerste Kamer der Staten Generaal. Maar dat men dien weg heeft gevolgd, stelt een vreemdsoortig antecedent daar; een antecedent dat bij een homogeen ministerie zou zijn uitgelopen op Kamerontbinding.

Het is wel nergens bij de wet bepaald, dat de Eerste Kamer zich behoort te houden buiten beoordeelingen als waaraan zij thans den Minister van Koloniën heeft onderworpen, maar het is een algemeen gedeelde staatkundige meening, dat dit niet tot haar eigenlijken werkkring behoort. Zij wordt geacht te zijn een bolwerk der bestaande constitutie, een remtoestel voor het geval de Tweede Kamer, rechtstreeks gekozen, tot politieke buitensporigheden mocht overslaan en mocht te kort doen aan de rechten der Kroon of de belangen der natie. Het is dan ook een ongehoord feit, dat de Eerste Kamer een minister laat vallen naar het heet op een begrooting, die feitelijk reeds door Haar en dus ook door de Tweede Kamer is goedgekeurd, en waarnaar reeds wordt gewerkt, om redenen geheel buiten die begrooting gelegen, en onder de valsche leus, dat de Minister geen ingrijpende voorstellen doet op koloniaal politiek gebied.

Het feit op zichzelf — afgescheiden van den persoon van

den heer Keuchenius — bewijst, dat men in Nederland nog steeds bezig is de eindelooze periode door te maken eener politieke immoraliteit, waaraan men reeds zulk een lange reeks van jaren lijdende is en waarvan — de Eerste Kamer heeft het thans bewezen — het einde helaas! nog niet is te voorzien.

In plaats van een bolwerk te zijn voor de rechten der Kroon, is tegenover een Harer raadslieden, den heer Keuchenius, die Kamer juist het tegenovergestelde geweest, en randde Zij metterdaad die rechten aan, door Haar meerderheid tot het werktuig te maken van een minderheid in de Tweede Kamer.

Nu ik getracht heb een zuivere voorstelling te geven van de ware oorzaken, die tot den val van den heer Keuchenius hebben geleid, moet ik mijn oprecht leedwezen erover uitdrukken, dat hij zich om welke uit Kabinets-politiek voortvloeiende beweegredenen dan ook, gedurende zijn bijna tweejarig ministerschap heeft laten terughouden van onmiddellijk ingrijpende voorstellen tot reorganisatie van het stelsel van koloniaal bestuur.

Hij zou ermede gevallen zijn, — dat staat bij mij vast.

Zij, die thans in Nederland het hardst klaagden over het feit, dat die voorstellen zich lieten wachten, zouden er de hardnekkigste oppositie tegen gevoerd hebben. Aan breed uitgemeten bezwaren zou geen gebrek zijn geweest.

Maar de heer Keuchenius zou gevallen zijn met eere, en de staatkundige nederlaag ware een zedelijke overwinning geweest.

Hij zou — nu ja! — de betrekking van Minister hebben verloren, zoo goed als thans; iets vroeger alleen. Doch zijn *défaite* ware geëerbiedigd, en zelfs zijn tegenstanders zouden tegen hem hebben opgezien.

Thans zien wij den bejaarden man, die op het terrein der nederlandsche en koloniale staatkunde zoo lang en zoo hard heeft gewerkt; van wien men in Indië en voor Indië bij zijn

optreden in April 1888 zulke vèrstrekkende verwachtingen koesterde, na een bijna twee-jarigen arbeid zonder noemenswaardig resultaat, roemloos vallen, in een Eerste Kamer; op een onderwerp dat geen onderwerp meer was; om een reden, die dáár geen reden wezen mocht en die op zichzelf niet meer kon heeten dan een voorwendsel.

En zoo hij *alleen* is moeten heengaat, dan is het ongetwijfeld met den schralen troost, dat, om met de anderen te kunnen samenwerken, hij zich eerst heeft moeten opofferen, en daarna als het ware is uitgestooten om het herhaaldelijk en hoog houden der vaan, waaronder ook de anderen zijn binnengeloodst.

P. A. DAUM.

